

Т.О. ЦЕПКАЛО

СИМВОЛІКА ОБРАЗУ МІСЯЦЯ В ПОЕЗІЇ НЕОКЛАСИКІВ

У статті подається інтерпретація образу місяця в поезії М.Зерова, М.Рильського, М.Драй-Хмари, П.Филиповича, Юрія Клена (О.Бургардта) відповідно до прадавнього світогляду та етноментальних засад українського народу. Визначається символічний підтекст лунарного образу в руслі міфологічної традиції та вплив світової культури на його художню реалізацію у творчості українських неокласиків.

Ключові слова: образ місяця, міфологема, символ, світобачення, культура.

В статье подается интерпретация образа луны в поэзии Н.Зерова, М.Рыльского, М.Драй-Хмары, П.Филиповича, Юрия Клена (О.Бургардта) согласно древнего мировоззрения и этноментальных основ украинского народа. Определяется символический подтекст лунарного образа в русле мифологической традиции и влияние мировой культуры на его реализацию художественную в творчестве украинских неоклассиков.

Ключевые слова: образ луны, мифологема, символ, мировидение, культура.

The article deals with the interpretation of the image of the moon in poetry by M.Zerov, M.Rylskyi, M.Dray-Hmara, P.Fylypovych, Jurij Klen (O.Burhardt) according to the ancient worldview and ethnomental principles of Ukrainian people. The symbolic subtext of image of the moon keeping with the mythological tradition and the impact of world culture on its implementation in the works of neoclassics of Kyiv is determined.

Key words: image of the moon, mythologema, symbol, worldview, culture.

Художній твір як суб'єктивне відображення світобудови втілює в собі авторську концепцію світу, що в реінтерпретаціях підводить читача до розуміння індивідуальності письменника. Віддзеркалення автором власного світосприйняття та загальнокультурних мотивів відбувається опосередковано через використання образних конструкцій, що постають засобом утілення міфу у художній літературі та мають важливе значення для творчого акту літератора. Усі ці конструкції є стрижневими для поезики художнього твору та складають основу міфотворчості, котра сприймається нами у вигляді логічних, завуальованих, іноді зумисно прихованих елементів та структур, значення яких підсилюється їх символічною природою. Символи – це теж частина позамовного вираження міфу у художньому тексті, тому вони складають своєрідну систему міфосвітогляду.

Актуальність нашого дослідження зумовлена важливістю декодування символічного підтексту для розкриття світоглядної позиції українських

неокласиків та відсутністю наукових розвідок про роль образу місяця в їхній ліриці. Ґрунтовними у вивченні громадської та творчої діяльності «ґрона п'ятірного» є праці В.Агеєвої, В.Брюховецького, О.Вишневської, Н.Гаврилюк, М.Жулинського, Т.Іванюхи, М.Наєнка, Г.Райбедюк, Ю.Шереха та ін. Окремо персоналії М.Зерова, М.Рильського, П.Филиповича, М.Драй-Хмари та Юрія Клена (О.Бургардта) розглядались у літературознавчих працях С.Белевцової, М.Боровик, В.Борщевського, В.Брюховецького, І.Дзюби, Л.Макаренко, В.Поліщука, І.Родіонової, Л.Тарариви, О.Томчук та ін.

Усі представники українського неокласичного угруповання у своїй творчості наділяють міфологему місяця глибокою символічністю, котра є однією із найголовніших рис їх поетичної манери, адже, за твердженням Г.Райбедюк, «кожен із «ґрона» був схильний до засвоєння та обігрування «чужих» образів, мотивів, сюжетів, до розгортання споріднених із іншими літературами стилістичних явищ, продуктивної та оригінальної інтерпретації різноманітних культурних кодів, формул, ритмічних структур тощо» [10, с.161], котрі лежать в основі міфопоетичного мислення та художньої міфотворчості.

Класичні сюжети, що їх використовують у своїх творах неокласики, набувають авторської обробки й трансформуються на ідейно-тематичному та концептуальному рівнях у символічний інтертекст. Так, у вірші Юрія Клена «Стьмянілий місяць, сніг і парк самотній...» у результаті опису давноминулих часів та їх трансцендентної суголосності із сьогоденням лунарний образ постає символом вічності, переплітаючи різні історичні епохи: *«Ми згадуєм, як за часів Рамзеса / цей місяць плив крізь нільський очерет, / як за лицарських днів для вас, принцесо, / різьбив на скелі вірша мій стилет»* [5, с.113]. Ретардація в поєднанні із просторовим зміщенням виражає всюдисущість та віковічність нічного світила, що підкреслюється урочистим тоном вірша.

Своєрідною ретроспективою позначений також поетичний твір М.Драй-Хмари «І знов, як перший чоловік...», де ліричний герой подумки переноситься у часи творення світу: *«І знов, як перший чоловік, / усім тваринам дав я ймення: / я зорі сестрами нарик, / а місяць – побратим у мене»* [3, с.35]. Завдяки

найменуванню астральних образів сестрами та побратимом відбувається їх одухотворення та звеличення, що є прямим наслідуванням праслов'янських уявлень про світоустрій та біблійної легенди про світотворення. Проте центральною постаттю у всесвіті автор залишає саме людину, котра дає назву тваринам та небесним світилам. Однак ліричний герой відчужує себе від світу та інших живих істот через опозицію «самотність – множинність»: *«І всяку душу я живу / нарік, надхнений, по вподобі, – / а сам на самоті живу: / моя душа — безводна Гобі»* [3, с.35]. Порівняння власної душі із пустелею Гобі виражає спустошення, виснаження та втому від навколишньої дійсності, реалізуючи основні засади екзистенціальної філософії. Відтак в основі твору лежить антропологічна концепція, спрямована на подолання людиною самої себе і світу, в якому живе: *«В свічаді зоряного сна / я бачу добрі й злі години... / У кого серце віщуна, / тому не обіймають людини»* [3, с.35]. Ця філософська концепція полягає також у відповідальності людини за себе саму і за все, що її оточує. Саме тому ліричний герой набуває права найменувати небесні світила так, як він їх сприймає – рівними самому собі, але віддаленими від його особистого простору.

Персоніфікацію при описі астральних образів зустрічаємо і в поезії «Розпорошивши снігову примару...» П.Филиповича, котрий наділяє їх яскраво вираженими людськими рисами: *«І мріють зорі: ми серця запалим; / Радіє місяць: повернувсь назад. / Усі подружжся світового хору / Прямують тихо у північній млі, / Та стежать всі з безмежного простору / І за зеленим вогником землі»* [13, с.67]. У цій яскравій метафоричній картині відбувається імпліцитне перехрещення космічного та художнього просторів, поглиблюючи роль місяця та зірок у житті людини. Окрім того, тут прочитується прямий натяк на подружні стосунки між космічними світилами, що також відтворює давні вірування українського народу. У М.Костомарова читаємо: *«Сонце, місяць, зірки і всі небесні явища зображувались одухотвореними. Місяць був чоловіком зірки, його супутниці: у весільних наших піснях змушують добрий місяць закликати люб'язну свою зірку зійти разом (...)*» [7, с.227].

Отже, у ліриці неокласиків лунарний образ наділений традиційною символікою кохання, шлюбу, родинних зв'язків, що знаходить своє вираження в українських повір'ях та фольклорному середовищі. «Шанування Сонця й Місяця як покровителів шлюбу було дуже поширеним явищем. Ці небесні світила уявлялися божественним подружжям – взірцем людських сімейних стосунків» [2, с.570]. У поезії М.Рильського «Скільки тут, на землі...» із циклу «3 вечірніх мелодій» описується кохання місяця до сонця як відгомін первісних уявлень: *«І в ясних небесах, / У блакитних полях, / Місяць плаче і сонця шукає... / Та красуні нема, / І все небо – тюрма... / А красуня тихенько дрімає...»* [11, с.78]. Елегійний настрій та пісенна тональність твору свідчать про стилізацію його під фольклор, завдяки чому сюжетна канва сприймається як казково-міфологічний текст, у якому окрім опису ніжних почуттів між денним та нічним світилами утверджується світова гармонія та космічний лад, що реалізуються в почерговому перебуванні сонця та місяця на небі, їх взаємозалежності один від одного.

Своєрідним символом кохання виступає лунарний образ і в сонеті М.Зерова «Саломея»: *«Там Левантійський місяць діє чари / І колихає в тілі теплу кров; / Там диким цвітом розцвіта любов, / І все в крові – шоломи і тіари»* [4, с.50]. Контрастний перехід від любові до крові наповнює образ місяця амбівалентною символікою та синтезує в собі два протилежних начала – добро і зло. Саме суперечність між цими категоріями лежить в основі художнього замислу твору та втілює в собі авторське бачення тогочасного суспільства. Це прослідковується й на прикладі біблійного образу Саломеї (*«І Саломея!.. Ще дитя (дитя!), / А н'є страшне, отруєне пиття / І тільки меч і помсту накликає»* [4, с.50]), котрий у буквальному значенні ототожнюється зі злом та жорстокістю і протиставляється світлому образу Навсікаї (*«Душе моя! Тікай на корабель, / Пливи туди, де серед білих скель / Струнка, мов промінь, чиста Навсікая»* [4, с.50]), виражаючи опозицію між біблійним та античним світом, де останній постає утіленням і зразком високої духовності. Проте міфологічна образність тут розвивається на символічному рівні й утворює імпліцитний пласт художньої міфосистеми твору, в основі якої лежить багаторівнева символіка міфологеми місяця. Простежити це

можна через осмислення образу Йоканаана (Іоанна Хрестителя), причиною смерті якого й стала Саломея. Навіть саме ім'я цього пророка співвідносне із лунарним образом, оскільки біблійному Іоанну Хрестителю, відомому як «Яхве милостивий» [8, с.250], в мусульманській міфології відповідає бог Йахья [8, с.264], а в єгипетській міфології Ях – бог місяця [8, с.652]. Окрім того, відомо, що народження Іоанна Хрестителя пов'язане із сонячним циклом: «Розпорядок церковного культу використав євангельські свідчення про шестимісячний, тобто піврічний, інтервал між народженням Іоанна Хрестителя та народженням Ісуса Христа таким чином, що перше виявилось прикріплене до літнього, а друге – до зимнього сонцестояння; під знаком Ісуса Христа сонце починає «зростати», під знаком Іоанна Хрестителя – «зменшуватись» [8, с.251]. Отже, якщо народження пророка співвідноситься із денним світилом, то його смерть відповідно асоціюється із місяцем. За біблійною легендою, Іоанну Хрестителю відрубали голову за наказом правителя Ірода Антіпи: «Одного разу на бенкеті з нагоди дня народження тетрарха його падчерка Саломея (ім'я якої в Євангеліях не називається) настільки догоджає вітчиму своїм танцем, що той обіцяє виконати будь-яке її прохання; за намовою Іродаїди Саломея просить голову Іоанна Хрестителя» [8, с.250]. Цей сюжет був багаторазово використаний і в образотворчому мистецтві різних епох. Зокрема, в картині «Саломея з головою Хрестителя, 1609» італійського художника Мікеланджело Мерізі де Караваджо голова пророка на таці в руках юної Саломеї та присутність молодого юнака утворюють символічний ланцюжок «спадний місяць – повнолулля – новий місяць», де відрубана голова Іоанна (спадний місяць) перероджується на юну Саломею (повнолулля), а молодий хлопець, що дивиться на тацю із головою, уособлює самого пророка в молодості (новонароджений місяць). Картина «Саломея» (1900) німецького художника Ловіса Корінта також символізує три фази місяця: Саломея – повнолулля, стара жінка позаду неї – спадний місяць, а мертва голова – молодий місяць. Фази місяця, за традиційними прадавніми уявленнями, «символізують народження, оновлення, життя і безсмертя» [1, с.346]. Отже, смерть Іоанна Хрестителя співвідноситься із циклічністю місячних фаз та

символізує нове життя. Повертаючись до образу Саломеї в інтелектуальному сонеті М.Зерова, відмічаємо, що автор також дає шанс юній грішниці на нове життя, якщо та слідуватиме за праведною Навсікаєю, образом котрої утверджується першорядна роль духовного розвитку людини.

Апеляція до античних та середньовічних образів, сюжетів і мотивів є однією з основних особливостей творчості неокласиків, а тому інтерпретація образу місяця у них також підпорядкована культурним засадам античного світу. Наприклад, у сонеті М.Рильського «Діана» відбувається переплетення двох стародавніх споріднених культур, оскільки тут давньоримська богиня Діана закохується в персонажа з грецької міфології – Ендіміона: *«Заснув Ендімій на місячній поляні, / Де смольний дух трави і сосен престарих. / До милих уст його, рожевих і пухких, / Богиня хилиться в нестримному бажанні»* [11, с.150]. Міфологема місяця тут якраз стає тим місточком, що поєднує ці два різні образи: Діана є богинею місяця [8, с.187], а Ендімій спить на місячній поляні, приречений Зевсом, за міфами давньої Греції, на вічний сон [8, с.634].

Сни людей також традиційно пов'язані з нічним світилом, про що свідчить зміст народних колискових пісень. У вірші М.Рильського «Цілий день не втихала робота...» лунарний образ розширює межі звичайного сну до небесного безмежжя: *«Як байдужий старий літописець, / Сам холодний, безсилий давно, / Людські сни переписує місяць / На широких небес полотно»* [11, с.201]. Тут автор удається до стилістичного прийому ампліфікації з метою увиразнення та емоційного насичення образу місяця-літописця, називаючи його байдужим, старим, холодним, безсилим і, таким чином, створюючи алузію на плин часу в історичному контексті.

Історико-культурна проблематика також мала широку реалізацію у творчості поетів-неокласиків, що обов'язково впливала й на відображення образу місяця. Так, у поемі Юрія Клена «Попіл імперій» нічне світило супроводжує сни втомлених бійців, котрі воювали за свою імперію: *«Від місяця лягають тіні, / і сон змагає вояків, / наморених у світло-синій / пустелі, в безмірі снігів»* [6, с.63]. Лунарний образ тут змальований як супроводжувач та охоронець снів і

відпочинку виснажених воїнів, проте в підтексті прочитується тривога та непевність їх становища, про що свідчать міфологеми пустелі та тіні. Пустеля як «голе безжиттєве місце» [9, с.195] символізує самотність та розпач, а тінь – «символ невиразності, залежності, тривоги та смутку» [1, с.355]. Отже, тіні від місяця у пустелі на підсвідомому рівні опосередковано через їх символічне наповнення вказують на екзистенційний стан дійових осіб та готують читача до сприйняття подальших подій, що закінчуються поразкою цього війська.

«Як невиразність, тінь лише неточно, поверхово відображає щось інше, і тільки це інше є справжнім, а тінь – його спотворений образ. Бо вона дає лише контури цього «справжнього» і не здатна відобразити його змісту» [1, с.355]. Тінь як проекція певного об'єкта на освітлену місяцем землю в поезії «Січень» Юрія Клена виконує роль окремої дійової особи, котра несприятливо впливає на нічне світило: *«Все, що ти бачиш – темні чари: / там на твою кошлату тінь, / мов пес, голодний місяць виє, / і вслався трупом чорний брук, / а Січень в образі Кощея / плете гірлянди з мертвих рук»* [5, с.135-136]. Кожен рядок цього твору сповнений негативних образів, що разом утворюють страшну метафоричну картину ірреальних подій. Метаморфози, що відбуваються із нічним світилом, призводять його до наслідування поведінки голодного собаки в період повного місяця, коли той виє на місяць. «Предки вірили, що душі померлих утілюються в собак; вірили і у віщий дар цих тварин, які виттям передчували покійника, пожежу, нещастя» [2, с.532]. У фантастичному тексті цієї поезії виючого пса замінює сам місяць, а вити йому доводиться на тінь людини, що з'являється від світла цього ж таки місяця. Такі метаморфози реалізують семантично-асоціативні варіації образу смерті, що постає в багатовимірному символічному плані. Таким чином, кожна художня деталь, зокрема й міфологема місяця, сугестивно виражає символіку смерті.

Отже, наскрізне прочитання поезії українських неокласиків дає можливість розкодувати масштабний смисловий контекст лунарного образу, прихований у підтексті їхніх творів, оскільки останні, за Г.Райбедюк, «(...) вписуються у художню парадигму із чітко вираженою інтертекстуальністю. Їхні тексти не

належать до прозорих, а вимагають спеціальної філологічної підготовки, нерідко – кваліфікованих коментарів для виявлення численних літературних і позалітературних деталей та різного роду зв'язків, здатності відчувати багатоманітні асоціації, без чого тексти залишаться не до кінця прочитаними» [10, с.162]. Розкриваючи глибинну символіку міфологеми місяця в ліриці поетів «грона п'ятірного», відзначаємо її нерозривний зв'язок із праслов'янською, античною та біблійною міфологією.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Багнюк А. Символи українства: Художньо-інформаційний довідник / А.Л. Багнюк. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 512 с.
2. Войтович В. Українська міфологія / В.М. Войтович. – Вид. 2-ге, стереотип. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
3. Драй-Хмара М. Поезії / Михайло Драй-Хмара; Упорядкув., передм. В.Т. Поліщука. – Черкаси: Брама, видав. Вовчок О.Ю., 2004. – 168 с.
4. Зеров М. Сонети і елегії / М.К. Зеров. – К.: Час, 1990. – 80 с.
5. Клен Ю. Твори: В 2 т. Т.1 / Юрій Клен; ред. С.Гординський [та ін.]. – Нью-Йорк: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 1992. – 382 с.
6. Клен Ю. Твори: В 4 т. Т.2 / Юрій Клен; за ред. Є.Маланюка. – Торонто, Канада: Фундація імені Юрія Клена, 1957. – 350 с.
7. Костомаров М. Слов'янська міфологія / М.І. Костомаров; Упоряд., приміт. І.П. Бетко, А.М. Полотай; вступна ст. М.Т. Яценка. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
8. Мифология: Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. Е.М. Мелетинский. 4-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 736 с.
9. О'Коннелл М., Эйри Р. Знаки и символы: иллюстрированная энциклопедия / Марк О'Коннелл, Раджи Эйри: [пер. И. Крупичевой]. – М.: Эксмо, 2009. – 256 с.
10. Райбедюк Г. Поезія неокласиків: текст та інтертекст / Г.Б. Райбедюк // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – Житомир: ЖДУ ім. Івана Франка, 2004. – С. 161-163.
11. Рильський М. Вибрані твори: У 2 т. (Бібліотека УЛЕ: вершини письменства). Т.1: Вірші. Поеми / М.Т. Рильський; Вступна ст. В.Є. Панченка; Укладачі В.Л. Колесник та ін. – К.: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2005. – 608 с.
12. Слов'янський світ. Ілюстрований словник-довідник міфологічних уявлень, вірувань, обрядів, легенд та їх відлунь у фольклорі і пізніших звичаях українців, братів-слов'ян та інших народів / Упорядник О.А. Кононенко. – К.: Асоц. діл. співробітництва «Укр. міжнар. культ. центр», 2008. – 784 с.
13. Филипович П. Поезії / П.П. Филипович; Редкол.: В.В.Біленко та ін.; Вступ. ст. і прим. Н.В. Костенко. – К.: Рад. письменник, 1989. – 196 с.

Цепкало Т.О. Символіка образу місяця в поезії неокласиків // Україна в етнокультурному вимірі століть. До 175-річчя з дня народження видатного українського етнографа Павла Чубинського. Зб. наук. Праць. Відповідальний редактор П.М. Чернега. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2014. – С.378-385.